

**MEMÒRIA D'INTERVENCIÓ DEL SEGUIMENT
ARQUEOLÒGIC AL**

CARRER JAUME I – D'ARLET

Ciutat vella - Barcelona

Codi 118/02

Mireia Blesa i Capellà

Barcelona, octubre del 2002

Index

Situació geogràfica

Context històric

Motius de la intervenció

Metodologia

Descripció dels treballs realitzats

Repertori estratigràfic

Conclusions

Bibliografia

Annex

Documentació fotogràfica

Planimetria

Situació geogràfica

Barcelona està situada a la costa mediterrània, en el lloc anomenat Pla de Barcelona, comprès entre els rius Besòs i Llobregat, força ben protegit dels vents del nord pel serrat de Collserola, on hi ha el Tibidabo, que n'és el cim més alt (542 metres). La serralada de Sant Mateu a llevant i el massís de Garraf a ponent fan que les entrades fàcils al pla d'al·luvió, sobre el qual reposa la ciutat, siguin els passos fluvials del Besòs i el Llobregat. Les excel·lents condicions climàtiques i estratègiques de la ciutat han afavorit al llarg del temps el seu desenvolupament, amb Montjuïc a vora el mar que ha facilitat la defensa del seu litoral¹.

La ciutat és la capital del principat i els municipis que la integren són diversos: l'Hospitalet, Cornellà de Llobregat, Esplugues de Llobregat, Sant Just Desvern, Sant Adrià de Besòs, Santa Coloma de Gramanet, Badalona i Montcada-Reixac.

L'estructura urbana de Barcelona respon a les quatre etapes del seu desenvolupament. En primer lloc, el nucli primitiu, edificat en el mont Tàber i cenyit per les muralles romanes, és centrat per l'actual plaça de Sant Jaume i el palau de la Generalitat, seu del govern autònom de Catalunya i de la diputació provincial.

Al voltant del recinte medieval es poden distingir les esglésies parroquials del Pi i de Santa Anna. Pròxims a la mar hi ha l'església parroquial de Santa Maria del Mar, gòtica; el carrer de l'Argenteria comunica amb el centre de la ciutat, i el carrer de Montcada, un dels principals carrers senyorials barcelonins fins el 1714. La Rambla separava la Ciutat Vella del Raval. La part més alta és la rambla dels Estudis, a continuació hi ha la rambla de les Flors, seguidament trobem la rambla del Centre, dita també dels Caputxins. A l'esquerra de la Rambla hi trobem el barri del Raval i a la part baixa d'aquesta trobem el Barri Xinès.

Podem dir que Ciutat Vella² és un districte de Barcelona format per un complex entramat de barris antics que formen el nucli històric de Barcelona. Els seus límits coincideixen, en general, amb el que fou el recinte emmurallat medieval. Uns límits que fins el segle XIX van impedir el creixement natural de la ciutat.

¹ CIRICI, A.- *Barcelona pam a pam*. Editorial Teide, Barcelona, 1972

² Ciutat Vella és un dels 10 districtes municipals amb què es divideix la ciutat de Barcelona des de 1984

Atics

Gestió i Difusió del Patrimoni Arqueològic i Històric

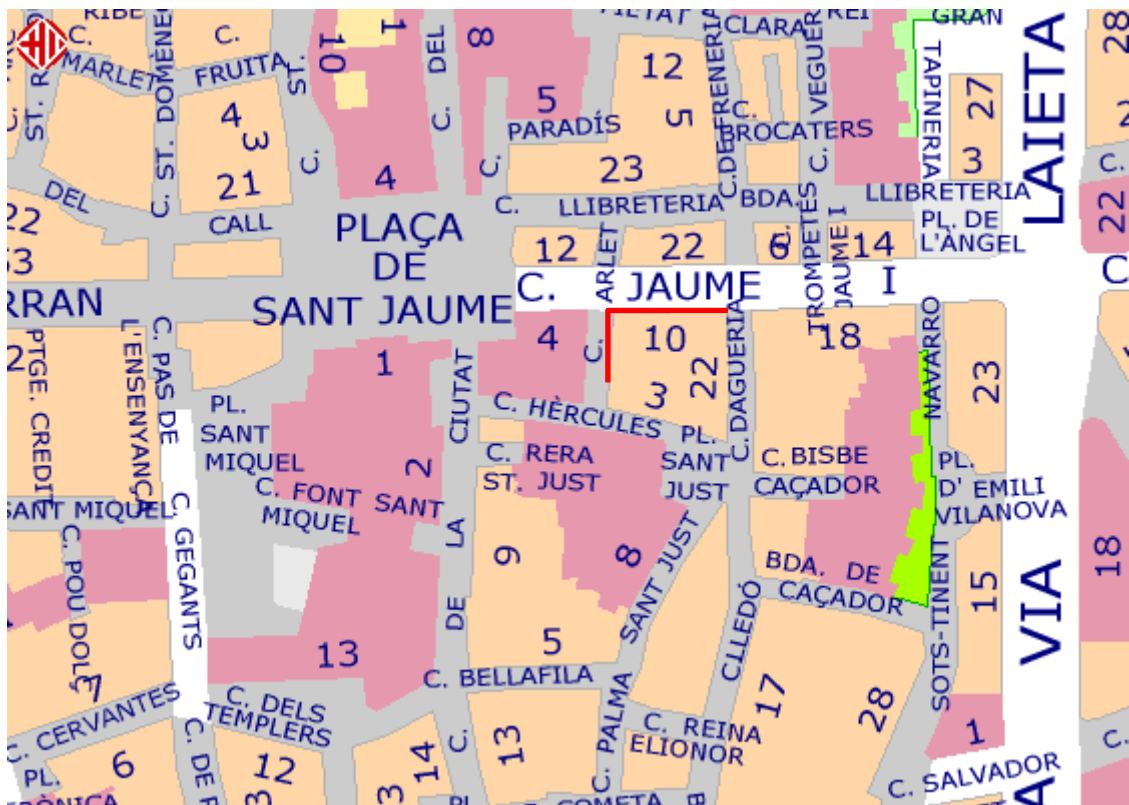
L'actual barri gòtic, o ciutat antiga segons Cirici, està format pels següents barris: del Pi, de Sant Just, del Call i de Palau. Els dos primers responen al nom de les dues esglésies gòtiques que els representen. El Call era l'antic barri dels jueus, i Palau fa referència al Palau Reial Menor. També afegirem dos barris importants, el de Santa Anna, situat al sud de la plaça Catalunya, i el de la Plaça Nova format per la zona que ocupa els voltants de la Catedral.

Sant Just és un d'aquests barris que es troba en el perímetre de la ciutat antiga, i més concretament es troba limitat per l'antiga muralla romana. De manera que dels quatre sectors en què es dividia la ciutat pel *cardus* i el *decumanus*, el sector oriental té per centre l'església de Sant Just. El punt on s'encreuaven aquests dos carrers principals de la ciutat romana, anomenat *forum*, coincideix actualment amb la plaça de Sant Jaume (veure imatges 1 i 2).

Observant la topografia actual dels carrers, la delimitació del barri es plasma en el carrer de la Llibreteria (*cardus maximus*) que tanca la part superior del barri i els carrers de la Ciutat i Regomir (*decumanus maximus*) que limita cap a ponent. Finalment a la banda de llevant i de migjorn, la delimitació coincideix amb el traçat de la muralla romana.

II-l·lustració 1. Vista general del Barri Gòtic, el cor de la ciutat antiga

II-l·lustració 2. Barri de Sant Just

Zona d'intervenció arqueològica

Context històric

La intervenció arqueològica efectuada al carrer Jaume I amb la cantonada del carrer d'Arlet, es troba en ple centre del barri gòtic, un dels punts d'interès històric més rellevant de la ciutat de Barcelona. Tot seguit farem un breu recorregut per l'evolució urbanística d'aquest barri, des de la seva formació i incidint en aquells aspectes que ens puguin interessar a nivell pràctic.

Sembla ser que la creació d'un barri gòtic és un invent modern del segle XIX, fruit d'un grup d'intel·lectuals que per una banda volien recuperar el patrimoni arquitectònic d'època medieval³, i de l'altra pensaven que la creació d'un barri gòtic compacte i en ple centre històric seria un bon reclam turístic per Barcelona.

Els orígens de Barcelona es troben a la part més alta del *Mons Tàber*, on hi hagué un assentament ibèric i posteriorment la ocupació romana amb la fundació de *Barcino*, en època d'August.

La ciutat de *Barcino* estava delimitada per una muralla. Actualment tenim molt ben documentada l'estructura defensiva del baix imperi, però investigadors com Duran i Sampere ja aporten evidències força clares sobre l'existència d'una muralla anterior, probablement fundacional.

El recorregut de la muralla romana ha quedat fossilitzat en l'entramat urbanístic actual, on es pot veure com les edificacions s'han anat adossant a la muralla. D'aquesta manera podem fer un seguiment del traçat murari pels següents carrers: des de la plaça Nova, els carrers de la Tapineria, sots-tinent Navarro, Traginers, Correu Vell, Regomir, Avinyó i Banys Nous fins el carrer de la Palla, per on arriba novament a la Catedral (veure la il·lustració¹).

El perímetre de la muralla mesurava 1270 m lineals fornit per unes 70 torres que formaven una àrea de 10 Ha aproximadament, un espai que ràpidament es va anar fent petit. Disposava de quatre portes per a accedir a l'interior, situades als extrems de les dues vies que dividien la ciutat.

La ciutat intramurs s'estructurava al voltant de dos eixos perpendiculars, el *decumanus* i el *cardus maximus*. Aquest entramat urbà s'ha mantingut per alguns carrers, el *decumanus* (en sentit Nord - Sud) passaria pels carrers del Bisbe, Ciutat i Regomir; i el *cardus* (en sentit Est - Oest) pels carrers Llibreteria i del Call.

El punt on s'encreuen aquests dos carrers principals seria el *forum*, el centre social, polític i econòmic de la ciutat romana. Actualment s'identifica en l'estructura urbana actual coincidint amb la plaça Sant Jaume, seu de les principals institucions governamentals actuals.

³ Durant el segle XIX s'inicia un pla de reordenació urbanística que afecta el nucli històric de la ciutat ja que es veia limitat per l'entramat emmurallat que l'envoltava. De manera que molts edificis van ser destruïts o en el millor dels casos traslladats.

La ciutat romana emmurallada es va anar fent petita amb el pas del temps, de manera que a partir del segle IX s'inicia un procés d'ocupació del territori d'influència extramurs, amb la construcció de nous *burgs* o barriades exteriors anomenades *vilanoves* o *bòries*. Es produeix una gran distinció entre la *civitas* i el *burgus*, mentre la *civitas* d'herència romana exerceix les funcions de centre polític, religiós i simbòlic, el *burgus* passarà a ser el centre aglutinador d'activitats comercials i artesanals.

El segle XIII es construeix un nou tram de muralla que amplia bastament els límits de la ciutat, amb la intenció d'incloure tots aquells estaments i nuclis de població que s'havien anat formant extramurs. El traçat que coneixem actualment discorre per La Rambla, carrers Fontanella, Trafalgar, Arc de Triomf, Lluís Companys i Passeig Picasso.

En aquests moments el nucli central de Barcelona continua essent l'antic recinte emmurallat d'època romana, que es converteix en centre religiós i administratiu. Aquest fet l'evidencien construccions com la nova catedral gòtica, i la renovació del Palau Reial, situats al quadrant septentrional definit entre el *cardus* i *decumanus*.

Durant el segle XIV, el Palau Comtal es tornà a reformar, era el lloc on vivien els comtes de Barcelona. Primerament Jaume II (1291-1327) va fer construir la capella de reial de Santa Àgata; més endavant Pere el Cerimoniós impulsa noves modificacions per dignificar-lo com l'ampliació de la Capella dita de les Reines, i la construcció d'una immensa sala, la sala del Tinell (1359-1362).

En aquests moments el nucli del poder governamental s'instal·la a la plaça Sant Jaume, amb la representació del Consell de Cent i la Diputació del General. Es reafirma la voluntat de recuperació del centre romà amb una clara influència simbòlica i de legitimització de poder que aquest fet comporta.

L'estructura original de la plaça Sant Jaume es correspon actualment amb la part immediata als carrers de la Llibreteria i del Bisbe. Davant la façana de la Generalitat hi va haver el cementiri de Sant Jaume, al costat hi havia l'església de Sant Jaume amb el seu porxo i la Batllia General. Per la part on comença el carrer Jaume I hi havia la casa del Veguer i la rectoria de Sant Jaume.

L'actual plaça fou obra del govern progressista del segle XIX, acompanyada per l'obertura de dos nous carrers que hi donaven accés, els carrers de Ferran i de Jaume I, i l'aixecament de la nova façana de la Casa de la Ciutat.

El carrer Ferran tenia l'objectiu de connectar la Rambla amb la reformada i ampliada plaça Sant Jaume (1840). L'eix es prolongà amb l'obertura del carrer Jaume I fins a la plaça de l'Àngel, fet que farà desaparèixer la plaça de les Cols, la baixada de la Llet i de la Presó, topònims que reflexen la influència de l'antic règim en ple centre urbà.

Venint de la plaça Sant Jaume pel carrer Jaume I, el primer trencant que trobem és el carrer d'Arlet. Si agafem aquest carrer cap a la dreta ens portarà directament cap a l'església de Sant Just, que dona nom al barri.

L'església dels Sants Just i Pastor fou reconstruïda per Lluís el Piadós l'any 801, tot i que sembla que la seva fundació és molt més antiga. Més endavant, el 965 passarà a dependre de la catedral, motiu pel qual adquireix una rellevància considerable en el sí de l'aristocràcia imperant.

Es tracta d'una església d'estructura típica del gòtic català, d'una sola nau amb capelles laterals situades entre els contraforts. La façana és austera, s'hi aprecia una de les dues torres semioctogonals que la flanquejaven, té una sola porta i un gran finestral a la part alta, resguardats per uns guardapols conopials del segle XV.

La façana s'obre a la placeta de Sant Just, on hi havia l'antic cementiri de Sant Just; hi destaca la font gòtica que fundà Joan Fiveller el 1367, tot i que actualment la veiem transfigurada per un estil neoclàssic.

Motius de la intervenció

La intervenció arqueològica que s'ha dut a terme als carrers Jaume I amb la cantonada del carrer d'Arlet de Barcelona, forma part d'un projecte d'instal·lació de línies elèctriques de baixa tensió promogut per l'empresa FECSA-ENDESA. La finalitat del projecte es centra en augmentar i millorar el servei elèctric sol·licitat per l'establiment que es troba al nº8-10 del carrer Jaume I.

Els treballs pertinents a la instal·lació dels cables han estat realitzats per l'empresa ESPELSA. Aquests treballs han consistit a grans trets, en l'obertura d'una rasa d'uns 50 m de llarg per 40 cm d'ample, el traçat en forma d'angle recte segueix longitudinalment el carrer Jaume I i es desvia cap al carrer d'Arlet en sentit perpendicular. La rasa s'ha efectuat sobre la vorera i s'ha excavat a una profunditat màxima de 60 cm.

El control arqueològic de l'obra es justifica sobretot, per una qüestió de prevenció, ja que es tracta d'una zona situada dins el perímetre d'expectativa arqueològica, al cor del centre històric de la ciutat. L'objectiu d'aquest control seria obtenir la màxima informació possible de l'àrea afectada per tal de complementar els estudis realitzats fins ara.

El seguiment arqueològic es dugué a terme entre els dies 11 i 18 de novembre del 2002 a càrrec de l'empresa de gestió arqueològica ATICS S.L., sota la supervisió de la Secció d'Arqueologia Urbana de la ciutat de Barcelona i el vist-i-plau del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.

Mètode de treball

L'actuació arqueològica que s'ha dut a terme als carrers Jaume I i d'Arlet de Barcelona, es centra en el registre gràfic i en el seguiment arqueològic de l'excavació d'una rasa per a la col·locació de cables elèctrics.

Es tracta d'un seguiment arqueològic de caràcter preventiu i de control dels moviments de terres, per a la documentació de possibles restes. En aquest cas els treballs que s'han realitzat han consistit en l'obertura de la pavimentació al llarg del tram de la rasa mitjançant martell pneumàtic, i posteriorment l'extracció del contingut de manera més manual, és a dir amb pic i pala. Aquesta tasca s'ha dut a terme sota la rigorosa supervisió de l'arqueòloga que n'ha assumit la direcció, autora del present treball.

Tenint en compte que la tasca de l'arqueòleg és la recollida de la màxima quantitat d'informació possible per a la reconstrucció i lectura del passat, s'ha seguit una estricta metodologia.

En aquesta intervenció, la metodologia emprada es basa sobretot, en la documentació gràfica mitjançant fotografies i l'elaboració de la planimetria corresponent. Les característiques de la intervenció palesen la seva senzillesa, per una banda es tracta d'una intervenció de reposició de cables, és a dir que s'està obrint una rasa que ja s'havia excavat anteriorment per col·locar un servei, i per l'altra l'aparició de qualsevol mena de material és inexistent.

Únicament ha aparegut una petita estructura, objecte d'una documentació més rigorosa, basada en l'estudi del repertori estratigràfic de les diferents unitats. Per tant veiem que la descripció del registre estratigràfic queda força limitada a un petit nombre d'unitats, tot i destacar que no hi apareix material associat que aporti una possible aproximació cronològica.

Descripció dels treballs realitzats

Els treballs realitzats entre els carrers Jaume I i d'Arlet, s'han desenvolupat en un període de set dies hàbils, comprès entre l'onze i el divuit de novembre. Aquests treballs es concreten en l'excavació d'una rasa sobre la vorera del carrer Jaume I, que es desvia en angle recte a l'encreuament amb el carrer d'Arlet.

L'obertura de la rasa s'inicia al llarg del carrer Jaume I, sobre la vorera, des del nº6 fins el nº10; donades les característiques d'urgència de la intervenció, que ocupava una zona de pas molt transitada, l'excavació de la rasa s'ha anat efectuant en trams successius d'entre 5 i 10 metres de llarg per 40cm d'ample que s'anaven tapant amb planxes.

La metodologia d'excavació emprada combina l'ús del martell pneumàtic per a l'extracció del paviment i el pic i la pala per al rebliment de la rasa. Primerament extreuen el paviment de la vorera mitjançant el martell pneumàtic, format per grans lloses modernes que amiden 70cm per 40cm per 6 cm (llargada, amplada i gruix). Posteriorment extreuen una capa de formigó força potent d'entre 20-25cm que forma el llit de preparació on s'assenta el paviment.

Una vegada extret el paviment i la preparació, el procediment d'excavació de la rasa es fa a pic i pala per tal de no afectar qualsevol tipus de servei instal·lat anteriorment. La profunditat màxima aproximada és de 60 cm.

El reompliment que apareix és un paquet molt homogeni, format bàsicament per sauló força net i l'aparició d'algun maó modern o restes de ciment solidificat; a més, destaquem la total absència de qualsevol tipus de material arqueològic. Aquest paquet de sauló es troba cobrint directament altres serveis d'electricitat, aigua, gas, etc., de manera que es tracta d'un paquet de sedimentació molt modern englobat dins un conjunt que anomenem Superficial.

L'esmentat procés d'excavació es repeteix en trams successius fins arribar a una llargada aproximada de 30m, el punt final és on es troba l'empalmadura a la qual s'instal·len els cables elèctrics, situada al nº10 del carrer.

A continuació s'actua sobre el tram de rasa que es troba al carrer d'Arlet, un carrer peatonal menys problemàtic que l'anterior. En aquest cas es preveu enllaçar amb la rasa de Jaume I, a la cantonada on s'encreuen els carrers, i avançar de manera perpendicular fins a una distància de 15m aprox. (on es troba el transformador).

El sistema d'obertura es projecta a partir de quatre trams de rasa d'entre 2-3m de llarg per 50cm d'amplada, intercalats per espais de paviment sense obrir que es pensa minar. El recorregut de la rasa s'adossa a la paret de la finca que fa cantonada, actualment un hotel. En primer lloc s'extreu el paviment de les quatre cales a excavar, en aquest cas es tracta d'una filera de rajoles que amiden 30cm per 50cm. Seguint amb el martell pneumàtic, s'extreu la preparació de formigó que apareix sota el paviment.

CALA 1

La primera cala a excavar es troba a l'extrem Nord del carrer, a tocar del carrer Jaume I, mesura 2'10m de llarg i 50cm d'ample. S'arriba a una cota de profunditat de 60cm respecte el paviment, en la qual apareixen uns tubs pertanyents a un servei elèctric; la sorpresa es justifica en veure que els tubs per on passen els cables estan buits perquè ja es van col·locar amb anterioritat. De manera que ja no cal excavar la rasa sencera sinó que només cal obrir una altra cala a l'extrem oposat per tal de poder introduir els cables a l'interior del tub.

El rebliment (UE 102) de la cala 1 està format per sauló molt net amb l'aparició d'alguna pedra petita i algun maó modern. Una vegada s'ha excavat la cala i netegem les parets, apareix una estructura (UE 103) disposada en sentit longitudinal que forma part de la fonamentació de l'edifici on s'adossa la rasa. Es tracta d'una estructura indeterminada formada per pedres irregulars petites i algun fragment de material constructiu, lligat amb morter de calç blanquinós. La llargada visible de l'estructura és de 2'10m, coincidint amb els límits de la cala però no se'n poden determinar els extrems reals, tampoc queda clara l'amplada, que sobresurt uns 20cm respecte la línia de la paret de l'hotel, vist en planta. L'alçada no es pot concretar ja que a la profunditat excavada no s'ha arribat a trobar la cota inferior de l'estructura.

CALA 2

Tot seguit s'excava la cala 2, a l'extrem sud, oposat de l'anterior, on apareix el cap dels tubs que s'estan buscant, ben bé sota una capa de sauló d'uns 30cm. Destaquem que no apareix la continuació de l'estructura 103.

CALA 3

Finalment s'obre una tercera cala en forma de "L" que fa cantonada amb el carrer Jaume I i connecta amb la cala 1 del carrer d'Arlet. Després de l'excavació podem constatar que apareix la continuació, molt fragmentada de l'estructura 103, de manera que s'allarga 1m més en total. Tot i així no sabem si aquest és el final real de la UE 103, ja que sembla malmesa per un servei instal·lat anteriorment. Els límits visibles de l'estructura són molt minsos, en planta s'aprecia una llargada de 30cm i una amplada de 5cm en el lloc més ample.

Remarquem la total absència de qualsevol tipus de material arqueològic que ens apropi a una possible cronologia orientativa, i alhora la inexistència d'una estratigrafia associada a l'estructura en qüestió. De manera que no podem aportar dades concretes sobre la seva procedència.

Repertori estratigràfic

Fitxa d'Unitat Estratigràfica				UE : 101
Sector: CALA 1		Fase:	Cronologia: Segle XX	
DEFINICIÓ :	Paviment			
DESCRIPCIÓ :	Paviment de lloses de pedra rectangulars que miden 30x50 cm de costat, lligades amb ciment i col·locades sobre un llit de formigó d'un gruix de 20 cm aprox.			
MATERIAL DIRECTOR :				
SEQÜÈNCIA FÍSICA :	Igual a		Equivalent a	
	Rebleix a		Reblert per	
	Cobreix a	102, 103	Cobert per	
	Talla a		Tallat per	
	Es recolza a		Se li recolza	
	S'entrega a		Se li entrega	

Fitxa d'Unitat Estratigràfica				UE : 102
Sector: CALA 1		Fase:	Cronologia: Segle XX	
DEFINICIÓ :	Nivell d'aportació			
DESCRIPCIÓ :	Nivell de rebliment format per un paquet força homogeni de sauló barrejat amb alguna petita pedra i fragments de material de construcció modern. No apareix material arqueològic.			
MATERIAL DIRECTOR :				
SEQÜÈNCIA FÍSICA :	Igual a		Equivalent a	
	Rebleix a	Cala 1	Reblert per	
	Cobreix a	103	Cobert per	101
	Talla a		Tallat per	
	Es recolza a		Se li recolza	
	S'entrega a		Se li entrega	

Fitxa d'Unitat Estratigràfica				UE : 103
Sector: CALA 1		Fase:	Cronologia: Indeterminada	
DEFINICIÓ :	Estructura			
DESCRIPCIÓ :	Estructura indeterminada formada per pedres irregulars de petit tamany i material constructiu, lligat amb morter de calç blanquinós. Es disposa en sentit longitudinal respecte el carrer en direcció nord - sud. Les mides visibles són 3'10m de llarg per uns 20cm d'ample.			
MATERIAL DIRECTOR :				
SEQÜÈNCIA FÍSICA :	Igual a		Equivalent a	
	Rebleix a		Reblert per	
	Cobreix a		Cobert per	101, 102
	Talla a		Tallat per	
	Es recolza a		Se li recolza	
	S'entrega a		Se li entrega	

Conclusions

Considerem que el seguiment arqueològic que s'ha dut a terme entre els carrers Jaume I i d'Arlet, integrat en una zona de protecció arqueològica de la ciutat de Barcelona, no es troba afectat per l'aparició de restes ni indicis que el facin susceptible d'una excavació arqueològica exhaustiva.

L'estratigrafia que hem pogut documentar tant a la rasa de Jaume I com en les diverses cales practicades al carrer d'Arlet, és molt senzilla i no presenta problemes de lectura i/o enteniment.

Per una banda hem considerat l'existència d'un únic paquet superficial en el conjunt de la rasa que afectava el carrer Jaume I. El reompliment molt homogeni i bàsicament format per sauló està cobrint directament tot una sèrie de serveis moderns d'aigua, llum, gas, etc. De manera que deduïm que es tracta d'una zona molt afectada per intervencions recents anteriors, destinades a una nombrosa quantitat d'instal·lacions subterrànies que posteriorment són recobertes amb aportacions de diferents tipus de terra, en aquest cas, sauló.

Pel que fa a la cala practicada sobre la pavimentació del carrer d'Arlet i tenint en compte la cota inferior d'excavació, tan sols 50cm, podem afirmar que es tracta d'un sector afectat per una gran diversitat de serveis. Únicament s'ha documentat una estructura indeterminada, en un context arqueològic totalment aïllat, que no patia cap perill de ser malmesa; tenint en compte que apareixia envoltada de tubs i coberta per un reompliment de sauló, no tenim dades per una aportació cronològica fiable, però sí per constatar que es tracta d'una àrea producte d'una intensa activitat recent.

L'absència de material arqueològic (com ceràmica, fauna, metalls, etc.) *versus* l'aparició de material de construcció modern, constata que ens trobem en nivells de periodització actuals, relacionats amb el procés de construcció i d'instal·lació de serveis dels carrers que configuren l'actual trama urbana, basada en l'efervescència comercial del barri gòtic en general.

De totes maneres, tampoc s'ha detectat l'aparició del terreny natural, amb la qual cosa no descartem la possibilitat d'aparició de restes arqueològiques en cotes inferiors, que objecte d'estudi puguin aparèixer a l'entorn d'aquesta zona.

Bibliografia

- AAVV.- *Actes del I congrés d'història del Pla de Barcelona, celebrat a l'Institut Municipal d'Història. El Pla de Barcelona i seva història.* 1982
- AAVV.- *Els barris de Barcelona. Ciutat Vella, L'Eixample*, vol. 1. Enciclopèdia Catalana. Barcelona, 1999
- AAVV.- *Història de Barcelona*, vol. 1, 2, 3, 4, 5, 6. Enciclopèdia Catalana. Barcelona, 1991
- AAVV.- *Guia del Patrimoni Monumental i Artístic de Catalunya*, vol. 1. Pòrtic. Barcelona, 2000
- CARRERAS I CANDI, F.- *Geografia General de Catalunya*, vol. III. Barcelona, 1909
- CIRICI, A.- *Barcelona pam a pam*. Editorial Teide, S.A. Barcelona, 1972
- DURAN I SANTPERE, A.- *Barcelona i la seva història. La formació d'una gran ciutat. Documents de Cultura*. Curial. Barcelona, 1973
- FLORENSE, A.- *Cuadernos de arqueología e historia de la ciudad, III. Evolución de Barcelona en la Baja Edad Media*. Barcelona, 1962
- GARCIA I ESPUCHE, A.- *Espai i societat a la Barcelona pre-industrial*. Barcelona, 1986.

Annex

Documentació fotogràfica

Imatge 1. Treballs d'obertura de la rasa al carrer Jaume I	16
Imatge 2. Vista d'un tram de rasa, extret el paviment	16
Imatge 3. Treballs d'excavació de la rasa	17
Imatge 4. Vista de les cales practicades al carrer d'Arlet, abans d'excavar	17
Imatge 5. Vista de la CALA 1 amb l'estructura 103 al marge esquerra	18
Imatge 6. Detall de l'estructura 103	18
Imatge 7. Detall de l'estructura 103 que es troba a la CALA 3	19
Imatge 8. Vista de la CALA 2	19

Planimetria

Imatge 1. Treballs d'obertura de la rasa al carrer Jaume I

Imatge 2. Vista d'un tram de rasa, extret el paviment

Imatge 3. Treballs d'excavació de la rasa

Imatge 4. Vista de les cales practicades al carrer d'Arlet, abans d'excavar

Imatge 5. Vista de la CALA 1 amb l'estructura 103 al marge esquerra

Imatge 6. Detall de l'estructura 103

Imatge 7. Detall de l'estructura 103 que es troba a la CALA 3

Imatge 8. Vista de la CALA 2